

Степан КОБУТА

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України і методики викладання історії факультету історії, політології і міжнародних відносин, Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, Україна, індекс 76000 (stepan.kobuta@pnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9210-3319>

Бібліографічний опис статті: Кобута, С. (2025). Козацька Україна в наукових і літературно-публіцистичних працях професора Миколи Кравця. *Українські історичні студії*, 18(60). 46–55. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.5>

КОЗАЦЬКА УКРАЇНА В НАУКОВИХ І ЛІТЕРАТУРНО-ПУБЛІЦИСТИЧНИХ ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРА МИКОЛИ КРАВЦЯ

Анотація. *Мета статті* полягає у здійсненні історіографічного аналізу наукових і літературно-публіцистичних праць професора М. Кравця з козацької тематики й окремих проблем ранньомодерної України під час наукової та навчально-педагогічної діяльності в радянський період та часи незалежної України. *Ще один мотиваційний момент* – потреба віддати належне як науковцю і громадянину, для якого головним змістом життя була візія вільної і самодостатньої держави Україна, про яку мріяли і задля якої працювали покоління українців, зокрема в умовах комуністичного диктату в гуманітарній сфері. **Методологія дослідження** – загальнонаукові принципи історизму, об'єктивності, цивілізаційного підходу, з використанням спеціально-історичних методів: проблемно-хронологічного, біографічного, порівняльного, контент-аналізу. **Наукова новизна** полягає у відображенні наукового підходу М. Кравця щодо основних аспектів розвитку українського козацтва та суспільства в його історичній та літературно-публіцистичній спадщині, у контексті розвитку вітчизняної науки радянської і пострадянської доби. **Висновки.** У наукових студіях професора М. Кравця стосовно означеної проблематики варто виокремити кілька аспектів, які стали предметом його академічної і науково-педагогічної роботи. Джерелознавчий і археографічний, пов'язаний із публікаціями 1970–1980-х років, спрямованих на розширення джерельної бази та аналіз маловідомих документів стосовно різних аспектів розвитку українського козацтва, відновленої української козацької державності, окремих історичних персоналій (праць Г. Л. Боплана, У. Вердума, Й. Єрлича, Е. Лясоти, Е. Челебі та ін.). Проблемно-історичний, який відображений у монографії «Роль Запорозької Січі у визвольній боротьбі українського народу» (1999), наукових статтях, виступах на наукових конференціях у часи незалежної держави. Дидактичний і виховний – через навчально-методичні публікації для студентів з метою популяризації вітчизняної історії, зокрема й розвитку козацької історії в регіональному (Поділля) розрізі. Аксіологічний і громадянський – через сприйняття та відображення значення ключових проблем козацької військової і державницької історії сучасним українським суспільством.

Ключові слова: Богдан Хмельницький Запорозька Січ, Микола Кравець, Іван Крип'якевич, козацька Україна, історіографія, українське козацтво.

Stepan KOBUTA

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of History of Ukraine and Educational Methodology of the Faculty of History, Politology and International Relations, Vasyl Stefanyk Carpathian National University, 57, Shevchenko Str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, postal code 76000 (stepan.kobuta@pnu.edu.ua)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9210-3319>

To cite this article: Kobuta, S. (2025). Kozatska Ukraina u naukovykh i literaturno-publitsystychnykh pratsiakh profesora Mykoly Kravtsia [Cossack Ukraine in the scientific and publicistic works of Prof. Mykola Kravets]. *Ukrainski istorychni studii – Ukrainian Historical Studies*, 18(60). 46–55. doi: <https://doi.org/10.24919/3083-6158.18/60.5> [in Ukrainian].

COSSACK UKRAINE IN THE SCIENTIFIC AND PUBLICISTIC WORKS OF PROF. MYKOLA KRAVETS

Summary. *The paper focuses on a historiographical analysis of the scientific and literary-publicistic works of Prof. Mykola Kravets, which are dedicated to the topics of Cossacks and certain problems of the early-modern Ukraine in the framework of the professor's scientific and educational work in the period before and after Ukraine has gained its independence. In a way the paper is a tribute to Mykola Kravets as a Ukrainian scientist and citizen whose aim was to introduce Ukraine as a free and self-dependent state: a dream contributed to by generations of Ukrainians, some of which were working in the harsh conditions of the Soviet regime. The paper relies on the following methods of research: general scientific principles of historicism, objectivity, civilizational approach, as well as specific historical methods, such as problem-chronological, biographical, comparative, and content-analysis ones. The **scientific novelty** lies in highlighting M. Kravets' approach in outlining main aspects of the Ukrainian society development during the Cossacks era in his historical and literary-publicistic works in the context of the Ukrainian science development both during the Soviet and post-Soviet periods. **Conclusions.** Professor Mykola Kravets was a versatile scientist whose works are worth studying both within the framework of the above-mentioned topics and outside it. One should emphasise several aspects of his works, including: the source study and archeography ones, which are connected with his works of 1970-1980s that are aimed at both the strengthening of the source basis and the analysis of the less-known documents concerning Ukrainian Cossacks' activity and their development, restoration of the Ukrainian Cossack state, and study of particular historical personalities (based on works of G. La Vasseur de Beauplan, U. von Werdum, J. Jerlicz, E. Lassota, E. Çelebi etc.); the problem-historical one, which shows itself in the professor's monograph "Role of the Zaporozhian Sich in the liberation struggle of the Ukrainian nation" (1999) and his speeches on different scientific conferences after Ukraine has gained its independence; the didactic and educational ones, as his educational methodological works are written for students in order to popularise Ukrainian history in general and Cossack history in regions (Podillia) in particular; axiological and civic aspects of his works are traced in his emphasis on the importance of the key problems of the Cossack and state history for the modern Ukrainian society.*

Key words: Bohdan Khmelnytsky, Zaporozhian Sich, Mykola Kravets, Ivan Krypiakevych, Cossack Ukraine, historiography, B. Khmelnytsky, Ukrainian Cossacks.

Постановка проблеми. Доктор історичних наук Микола Миколайович Кравець (1928–2011) належав до нечисленного прошарку української наукової інтелігенції, яка в умовах радянської комуністичної системи 1950–1980-х років зберегла національну тяглість у внутрішній свідомості та переконаннях, намагалася реалізувати власний потенціал у контексті розвитку української історичної тематики. Його життєвий шлях, незважаючи на наукові здобутки, був пов'язаний із перманентними підозрами з боку партійних органів та силових структур у політичній неблагонадійності, звинуваченнями у проявах «українського буржуазного націоналізму». Діапазон наукового зацікавлення, як на той час, був достатньо широкий: це і прийнятний для офіційної влади акцент на соціально-економічне становище трудящих західних українських земель у дорадянський період, і вимушено дозована з боку цензури увага науковця до постаті Івана Франка як дослідника історичного минулого, і дозволена краєзнавча тематика історії малих міст та сіл Львівщини в межах офіційного проекту «Історія міст і сіл України». Окремим аспектом його наукового, а згодом і літературно-публіцистичного напрацювання в радянський час стала козацька тематика і проблеми ранньомодерної України, до яких він тяжів у неформальний, навіть «шухлядний» спосіб, і який набув магістрального характеру його творчості в часи незалежної України.

Саме остання проблематика опублікованої спадщини професора М. Кравця опинилася в полі авторської уваги і становить основну мету цієї публікації. Ще один важливий момент – потреба віддати належне М. Кравцю як науковцю і громадянину, для якого головним змістом життя була візія вільної і самодостатньої держави Україна, про яку мріяли та задля якої працювали покоління українців, зокрема в умовах комуністичного диктату в гуманітарній сфері.

Аналіз досліджень. Постать М. Кравця як історика і педагога знайшла своє відображення в низці енциклопедичних (Стеблій, 2014), довідкових і краєзнавчих видань (Микола Миколайович Кравець, 2018), у яких подано основні біографічні дані та короткий виклад основних наукових здобутків і перелік частини опублікованих праць. Аналіз саме козацької проблематики професора М. Кравця поки що обмежений кількома розвідками його колег та учнів (Калитко С. і Кравчук О., 2012; Кравчук О. і Зінько Ю., 2023). Окремі аспекти його наукової біографії та особистості подано у працях колег по роботі в Інституті суспільних наук (ІСН) (Дашкевич, 2007), (Стеблій, 2022), спогадах професора Б. Якимовича (Якимович, 2020). Про співпрацю М. Кравця з професором О. Карпенком під час роботи в ІСН та Львівському університеті йдеться у публікації автора (Кобута, 2022). Тож публікацій з розлогою характеристикою праць М. Кравця про українське козацтво та ранньомодерний період вітчизняної історії поки що немає. Ця розвідка до певної міри спрямована на ознайомлення зацікавлених читачів із науковою та літературною спадщиною означеного діяча. Автору статті пощастило кілька разів особисто спілкуватися з професором М. Кравцем у 2001–2003 рр., тож певна тональність його розповідей використана при характеристиці його наукової творчості.

Виклад основного матеріалу. Микола Кравець народився 1928 р. в с. Бабичі на Холмщині в багатодітній селянській родині. Навчання в гімназії м. Грубешів припало на лихоліття Другої світової війни, восени 1944 р. родина Кравців у числі десятків тисяч українських сімей була депортована на території СРСР (так званий обмін населенням) в Дніпропетровську область. Закінчив Нікопольську педучилище, Луцький педагогічний інститут, заочно п'ятий курс Львівського університету, спеціальність історія. Працював кілька років учителем на Волині, у 1952 р. на пропозицію директора ІСН І. Крип'якевича вступив в аспірантуру інституту (нині Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України). У 1954 р. під науковим керівництвом академіка достроково захистив кандидатську дисертацію на тему «Боротьба трудящих Волині проти соціального і національного гноблення за возз'єднання з Українською РСР».

Із 1955 р. працював молодшим, згодом старшим науковим співробітником ІСН. За напрямом дослідження опублікував дві монографії «Нариси з історії робітничого руху в Західній Україні в 1921–1939 рр.» (Київ, 1959), «Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX» (Львів, 1964).

Його розлогі статті друкувалися в «Українському історичному журналі», науковому збірнику «З історії західноукраїнських земель», інших авторитетних виданнях. У 1965 р. захистив докторську дисертацію на тему «Селянство Східної Галичини та Північної Буковини в другій половині XIX ст.», у 1969 р. отримав вчене звання професора.

У 1968 р. був призначений завідувачем кафедри історії Української РСР, де працював до 1972 р. Його постать, поряд з низкою інших колег – докторів наук О. Карпенка, Ю. Сливки, опинилася під постійними нападками ряду агресивно налаштованих поборників чистоти «марксистсько-ленінської ідеології» за україноцентричність та намагання демонструвати певну об'єктивність в історичних дослідженнях. Підозру партійних органів Львівщини викликала навіть опублікована монографія «Іван Франко – історик України» (Кравець, 1971).

У 1972 р. на тлі загальної лінії на «посилення боротьби з українським націоналізмом» змушений був покинути працю у Львівському державному університеті. Переїхав у Чернівці, де у 1972–1975 рр. працював завідувачем кафедри історії СРСР та УРСР Чернівецького державного університету. І тут довелося зазнати ідеологічного упередження з боку місцевих партійних працівників. Неодноразово в Чернівці приїжджали з Львівського університету «переконані» інтернаціоналісти, щоб звинуватити М. Кравця в націоналістичних «ухилах». Через прискіпливе ставлення до роботи професора знову змушений був змінити місце роботи і проживання, перебравшись до Вінниці.

Від 1975 р. до 2001 р. – завідувач кафедри загальної (всесвітньої) історії Вінницького державного педагогічного університету (нині – державний педагогічний університет імені М. Коцюбинського), у 2001–2006 роках працював професором цієї кафедри. Автор понад

500 наукових, навчально-методичних, літературно-публіцистичних творів. Помер у 2011 р. і похований у Вінниці.

Ранньомодерна історія України цікавили М. Кравця ще з дитинства. У біографічних описах автори згадують про написану в підлітковому віці художню працю про Запорозьку Січ, що в умовах воєнного лихоліття не збереглася, але залишилася пам'ятною у свідомості історика. Перша проба пера в цьому напрямі припала на період навчання в аспірантурі Інституту суспільних наук. Молодий здобувач відгукнувся на опубліковану монографію І. Крип'якевича «Богдан Хмельницький» схвальною рецензією в газеті «Радянська Волинь» (Кравець, 1955), регіоні, де розпочинав трудовий шлях учителем історії після закінчення педагогічного інституту.

Уже працюючи в науковій установі, під впливом свого наукового керівника, він, окрім визначеної планової теми дослідження, зацікавився джерелами та опублікованими працями ранньомодерного часу, відбираючи «на пізніше» матеріал для майбутніх досліджень. Постать учителя І. Крип'якевича, людські та професійні якості мали значний вплив на молодого дослідника, який по праву відносив себе до його вихованців. Для М. Кравця Іван Петрович був «великим вченим, людиною потужного інтелекту патріотом, славнозвісним українським академіком, чий талант спалахував мов зірка і служив рідному народу» (Кравченко, 2005. Т. 8., с. 533). Тож у своїх спогадах «Іван Крип'якевич – учений гуманіст» він тепло відзивався про визначного науковця і педагога, зараховуючи себе до його наукової школи, тобто третього покоління історичної школи М. Грушевського (Кравець, 2001). Зрештою, на початку 1970-х років це стало основою для цькування М. Кравця з боку ідеологічних мракобісів історичного факультету Львівського університету (Дашкевич, 2007, с. 420), наслідком чого було вимушене звільнення з роботи і переїзд до Чернівців.

Не без впливу І. Крип'якевича, а також відомого київського дослідника, головного редактора «Українського історичного журналу» Федора Шевченка, М. Кравець цікавився козацькою минувиною, періодично публікуючи статті чи рецензії на видання колег, присвячені козацькій епосі. У 1961 р. він разом із М. Івасютою в статті-рецензії «Листи, універсали, накази» дали розлогу характеристику виданого Інститутом історії АН УРСР фундаментального збірника документів та матеріалів «Документи Богдана Хмельницького (1648–1657)» (Івасюта і Кравець, 1961). А через кілька років стаття М. Кравця, присвячена постаті козацького гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного, була опублікована в республіканському академічному журналі (Кравець, 1967). Для комуністичної доби увага науковця до постаті гетьмана, який водив козацьке військо на Москву, вважалася сміливим вчинком, і ця публікація стала однією з небагатьох, присвячених П. Сагайдачному.

Ще один громадянський вчинок науковець вчинив у 1969 р., давши разом із колегою по ІСН, пізніше професором Прикарпатського національного університету Володимиром Грабовецьким позитивну рецензію на книгу Олени Апанович «Збройні сили України першої половини XVII ст.» (Кравець і Грабовецький, 1969), на той час опальної української дослідниці, яка не йшла на компроміси з офіціозом радянської історичної методології.

Наукові взаємини з В. Грабовецьким мали свою тривалу історію. М. Кравець схвально відгукувався на його дослідження про боротьбу українського селянства Прикарпаття проти шляхетського гніту та діяльність народних месників-опришків у відповідних рецензіях та публічних виступах. Ще в 1957 р. він написав рецензію на книгу В. Грабовецького про народного опришка Олексу Довбуша, у 1983 р. – рецензію-відгук на монографію В. Грабовецького «Гуцульщина XIII–XIX століть: Історичний нарис».

Працюючи завідувачем кафедри історії Української РСР, він підготував рукопис монографічної праці про Запорозьку Січ та українське козацтво. Але з огляду на насамперед ідеологічні причини, пов'язані з новою хвилею критиканства і переслідувань українців-викладачів (докторів історичних наук О. Карпенка, Ю. Сливки, М. Кравця, змушених покинути роботу в університеті) за їхню фахову та національно зорієнтовану позицію, опублікувати книгу виявилось нереально.

Вимушений переїзд спочатку до Чернівців, а у 1975 р. до Вінниці призвів до зміни місць роботи та проживання. Але внутрішньо професор М. Кравець зберіг власну позицію й уже на новому робочому місці продовжив плідну науково-педагогічну роботу. Очоливши кафедру загальної (пізніше – всесвітньої) історії на історичному факультеті Вінницького державного педагогічного інституту, викладав курс нової історії. Прикметною рисою його поведінки викладача та завідувача було те, що послуговувався із студентами і колегами українською мовою. Це дисонувало з поширеною практикою вживання російської мови, особливо на так званих ідеологічних факультетах (історичні факультети саме такими й сприймалися владою). У курсі нової історії він завжди намагався згадувати «українські сюжети», наголошуючи на зв'язках діячів всесвітньої історії з Україною (Калитко і Кравчук, 2018, с. 10).

У Вінниці М. Кравець розпочав енергійну діяльність з організації краєзнавчих досліджень на науковій основі, у 1983 р. став одним з ініціаторів та організаторів проведення Вінницьких історико-краєзнавчих конференцій, які успішно проводять щорічно уже понад три десятки років. Саме вони та видані збірники матеріалів конференції активізували місцеву наукову та краєзнавчу спільноту, зокрема в руслі пізнання регіональної минувшини козацького періоду. Для місцевої партійної влади та органів КДБ сам факт відвідин професором місця козацької слави на Поділлі (місцевості, де відбулася Батозька битва 1652 р.) уже сприймався як виклик.

Та все ж загальна атмосфера роботи у Вінниці була менш драматичною, ніж у Львові чи Чернівцях. Тому, окрім офіційних планових завдань місцевого навчального закладу, учений продовжив свою неформальну тематику. У цей час ним опубліковано низку невеликих за обсягом та значущих за змістом джерелознавчих й історичних праць. Серед них «Місця бойової слави на Поділлі (1648–1654 рр.): Методичні поради лектору й екскурсоводу», що популяризували Вінниччину (як частину подільської землі) в історичній та екскурсійній площині. Ще одна брошура, з промовистою назвою «П'ять великих битв (Жовтоводська, Корсунська, Пилявецька, Зборівська, Батозька)», була видана окремим накладом у 1981 р.

У 1978 р. він опублікував у республіканському міжвідомчому тематичному науковому збірнику «Питання історії СРСР» джерелознавчу працю «Історична дисертація про козаків Годофреца Вейсіуса (Вайса) 1684 року», у якій відзначалася звитяга та вклад козаків у боротьбі проти турецької експансії в Європу (Кравець, 1978). У 1980 р. з під пера історика вийшли окремими брошурами обсягом 23–25 сторінок праці, присвячені: відновленій у 1734 р. Нової Січі; короткому викладу літопису Григорія Грабянки; наявній в радянській науці історіографії Запорозької Січі. Окремо опублікував також опис шведським офіцером московського війська Патриком Гордоном оборони козацько-московськими силами у 1677–1678 рр. гетьманської столиці Чигирин від турецько-татарських походів. Також були підготовлені брошури з коротким викладом змісту та оцінок козацтва з боку козацького літописця Самійла Величка та автора «Історії Русів».

Викладаючи студентам історію, М. Кравець підготував низку методичних розробок з козацької тематики, де на основі опублікованих джерел знайомив студентську молодь із працями, які фактично були невідомі широкому загалу в навчальному та й науковому просторі, не популяризувалися. А то й навпаки, замовчувалися офіційною владою. Зокрема, ішлося про відому працю Гійома Лавассера де Боплана «Опис України». За оцінкою Я. Дашкевича, після кількох десятиліть її замовчувань, «лише наприкінці 70-х і на початку 80-х років відбулися певні зрушення в межах т. зв. Радянської України. Микола Кравець присвятив «Описові» спеціальний нарис» (Дашкевич, 2007, с. 169–170). Цією малоформатною, але важливою для знайомства української молоді з першоджерелами, джерелознавчою публікацією «Щоденник Еріха Лясоти та «Опис України» Гійома Лавассера Боплана як джерело з історії України» М. Кравець популяризував українське козацтво та Україну через візію іноземних сучасників (Кравець, 1978).

Подібний формат та спосіб навчання він використовував і в оприлюдненні фрагментів праці польського шляхтича українського походження Йоахима Єрлича «Літописець або хронічка» про події в Україні 1620–1670-х років, причому як у навчально-методичній, так і в науковій формі її подачі, з публікацією в збірнику статей під назвою «Нариси з української історіографії». Праці джерелознавчого характеру неодноразово друкувалися у збірнику «Джерела з історії України». Серед них – «Робота Леонарда Горещького про участь українських козаків у визвольній боротьбі молдавського народу в 1574 р.» (1981); «Діаруш» Станіслава Освенціма як джерело з історії визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького» (1981); «Свідчення Богуслава Казимира Машкевича про буремні 1648–1649 роки на Україні» (1981) та ін.

Увагу професора привертали і джерела та події, пов'язані з боротьбою запорозького козацтва проти турецько-татарської загрози. Зокрема, окремою брошурою видав працю «Боротьба Запорозької Січі проти Кримського ханства й султанської Туреччини в 60–90-х роках XVII ст.» (1981), у збірниках статей публікації «Агресія Кримського ханства проти України в другій половині XV–XVI ст. на сторінках хроніки Матвія Стрийковського» (1981) та «Відомості Бартоша Папроцького про розбійницькі напади кримських татар на Україну та боротьбу з ними» (1982)

Козацька тематика відображалася в наукових публікаціях, присвячених організації військової і політичної влади на Січі (Кравець, 1982), трагічній сторінці визвольної війни на Поділлі під час оборони від польських шляхетських військ містечка Буші «Оборона Буші» (Кравець, 1982), у виступах професора та його колег на щорічних наукових конференціях.

Зібраний та узагальнений про козацтво матеріал знайшов своє відображення в популярній публікації під назвою «Триста років Запорізького лицарства (Штрихи доісторичного портрета українського козацтва)», яка друкувалася на шпальтах вінницької молодіжної газети «Комсомольське плем'я» з кінця 1988 до травня 1989 років. Суспільні зміни в республіці в рамках дедалі більшої боротьби українських національно-демократичних сил за суверенітет України спонукали увагу широких мас українців до справжньої національної історії. Серед актуальних тем залишалася героїчна доба козащини, і професор М. Кравець продовжив свою подвижницьку роботу. Під час уже офіційного відзначення в 1990 р. 500-ліття з часу виникнення українського козацтва в обласній газеті «Вінницька правда» вийшла розлога, на дві шпальти стаття «Республіка за порогамі: До 500-річчя українського козацтва». Через пів року в часописі «Панорама» було опубліковано його статтю «У вогні боротьби: (визвольна війна українського народу XVI–XVII ст.), у якій уже чітко артикулювалися основні ідеї українського визвольного руху.

У часи незалежності увага до названої тематики поєднувалася з іншими проблемними питаннями вітчизняної історії: увага до історії Холмщини як малої Батьківщини, депортаційні процеси 1944–1947 рр., злочини сталінізму. Розширювався діапазон краєзнавчих досліджень, зокрема й на козацьку тематику. М. Кравець брав участь в організації наукових конференцій, на яких виступав і відповідно публікував матеріали стосовно різних аспектів козацької тематики. У його статті «Народне повстання на Україні в 1638 р. і Запорізька Січ» (Кравець, 1999) було переосмислено традиційні наративи, визначено свіжі підходи щодо оцінки дій повстанців під проводом Дмитра Гуні та Якова Острянина.

Вінцем наукової зацікавленості козащиною став вихід у 1999 р. монографії «Роль Запорозької Січі у визвольній боротьбі українського народу», у якій підсумовувалися напрацювання попередніх десятиліть (Кравець, 1999). Ця книга для М. Кравця стала важливим підсумком його наукових та суспільних роздумів і узагальнень. Вона мала цілісний погляд на процес виникнення козацтва, його еволюцію, кристалізацію республіканської форми правління і діяльності Запорозької Січі як головного осередка українського козацтва, її ролі в національних козацьких повстаннях, їх вищої форми піднесення під час Національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького, що зумовила відновлення української державності.

Усі наступні публікації козацької тематики по суті підпорядковувалися визначеній у цій книзі автором магістральній лінії. Паралельно з науковими дослідженнями, навчально-педагогічною роботою професор М. Кравець активно працював у жанрі публіцистики та художньої літератури. Він написав 12 романів і повістей, понад 300 оповідань і новел, що склали в сукупності 10 томів, опублікованих у 2005–2008 роках під псевдонімом Микола Кравченко (Кравченко, 2005–2008). Це масив літератури дав змогу не тільки популяризувати героїку української історії, а й осмислити в белетристичній та публіцистичній формі почуття, погляди, сприйняття історичних подій самим автором та його сучасниками. Талант науковця і письменника доповнювався любов'ю до музичної творчості. М. Кравець любив народні пісні, збирав музичний фольклор, написав власну музику до 40 пісень та романсів (Микола Миколайович Кравець, 2018, с. 17).

Різносторонній талант науковця, письменника, педагога був гідно оцінений його колегами, учнями, небайдужими людьми. Оцінюючи постать історика, ми цілком солідарні з висловленою характеристикою його давнього товариша по роботі в Інституті суспільних наук Феодосія Стеблій: «В особі М. Кравця українська гуманітарна наука, зокрема її складник історія, мала сумлінного дослідника, прекрасного педагога і чуйну порядну людину. І дуже шкода, що в розквіті творчих сил він через тодішні умови не міг повністю розкрити свого таланту. Коли розпочалося полегшення з приходом до керівництва СРСР М. Горбачова, а далі – відродження нашої незалежності, вчений мав уже поважний вік, але зумів ще досить багато зробити, залишивши про себе добру пам'ять і в нащадків, і в історії української культури (Стеблій, 2022, с. 567).

Тож ця стаття є спробою окреслити наукові здобутки професора М. Кравця в проблематиці козацького періоду вітчизняної історії. Поданий матеріал не претендує на вичерпність, оскільки за нашими підрахунками цій тематиці з урахуванням матеріалів численних конференцій історик присвятив понад пів сотні окремих праць. Частину візії ролі і місця козаків подано в художньо-літературному стилі. Тож цей масив напрацювань М. Кравця має перспективу поглиблення наукових досліджень.

Висновки. У наукових студіях професора М. Кравця стосовно означеної проблематики варто виділити кілька аспектів, які стали предметом його академічної і науково-педагогічної роботи. Джерелознавчий і археографічний, пов'язаний із публікаціями 1970–1980-х років, спрямованих на розширення джерельної бази та аналіз маловідомих документів стосовно різних аспектів розвитку українського козацтва, відновленої української козацької державності, окремих історичних персоналій. Проблемно-історичний, який відображений у монографії та статтях, виступах на наукових конференціях у часи незалежної держави. Дидактичний і виховний – через навчально-методичні публікації для студентів з метою популяризації вітчизняної історії, зокрема й розвитку козацької історії в регіональному (Поділля) розрізі. Аксиологічний і громадянський – через відображення значення ключових проблем козацької військової і державницької історії сучасним українським суспільством.

Джерела та література

- Дашкевич, Я. (2007). Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн. Львів:
- Івасюта, М., Кравець, М. (1962). Листи, універсали, накази. (Рец. на кн.: Документи Богдана Хмельницького (1648–1657) / упоряд.: І. Крип'якевич, І. Бутич ; відп. ред. Ф. Т. Шевченко. Київ 1961.) *Вільна Україна*. 30 червня.
- Калитко, С., Кравчук, О. (2012). Батозька битва у дослідженнях та публікаціях учених і краєзнавців 60-х рр. ХХ – початку ХХІ ст. *Старокосянтинів і край в україно-руській історії доби ХVІ–ХVІІІ ст.* Хмельницький. С. 32–38.
- Калитко, С., Кравчук, О. (2018). Микола Кравець: життя та праця українського вченого. *Микола Миколайович Кравець: до 90-річчя від дня народження: біобібліографічний показчик*. Вінниця. С. 6–18.

- Кобута, С.** (2022). Партійно-ідеологічний тиск на Олександра Карпенка у 1950-х – 1970-х рр. *Олександр Карпенко – історик Української революції : До 100-річчя від Дня народження: колективна монографія*. Івано-Франківськ, 2022. С. 58–82.
- Кравець, М.** (1981). Агресія Кримського ханства проти України в другій половині XV–XVI ст. на сторінках хроніки Матвія Стрийковського. *Джерела з історії України : зб. ст.* Вінниця. С. 19–24.
- Кравець, М.** (1981). Боротьба Запорізької Січі проти Кримського ханства й султанської Туреччини в 60–90-х роках XVII ст. Вінниця
- Кравець, М.** (1982). Визвольна війна українського народу під проводом Богдана Хмельницького у висвітленні П'єра Шевальє. *Матеріали з історії середніх віків : зб. ст.* Вінниця.
- Кравець, М.** (1982). Відомості Бартоша Папроцького про розбійницькі напади кримських татар на Україну та боротьбу з ними. *Питання історії : зб. ст.* Вінниця. С. 22–28.
- Кравець, М.** (1988). Відомості Ульріха фон Вердума про Україну другої половини XVII ст. *Вісник Київського університету*. Вип. 30. С. 57–65.
- Кравець, М.** (1967). Гетьман України Петро Конашевич-Сагайдачний. *Український історичний журнал*. № 4. С. 126–128.
- Кравець, М., Грабовецький, В.** (1969). Козацька слава невмируща. Рец. На кн.: Збройні сили України першої половини XVII ст. / О. М. Апанович. Київ, 1968.) *Жовтень*. № 6. С. 151–153.
- Кравець, М.** (1981). «Діаруш» Станіслава Освенціма як джерело з історії визвольної боротьби українського народу під проводом Богдана Хмельницького. *Джерела з історії України: зб. ст.* Вінниця. С. 1–16.
- Кравець, М., Засць, І.** (1978). Місця бойової слави на Поділлі (1648-1654 рр.): методичні поради лектору й екскурсоводу. Вінниця.
- Кравець, М.** (2001). Іван Крип'якевич – учений-гуманіст. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: зб. наукових пр.* Львів,. Вип. 8. С. 584–588.
- Кравець, М.** (1978). Історична дисертація про козаків Годофреца Вейсіуса (Вайса) 1684 року. *Питання історії СРСР : респ. міжвідомчий тематичний науковий зб.* Харків. Вип. 23. С. 102–106.
- Кравець, М.** (1981). Історичні події на Україні у висвітленні польського хроніста Йоахима Єрлича. Вінниця.
- Кравець, М.** (1999). Народне повстання на Україні в 1638 р. і Запорізька Січ *Україна: минуле, сьогодення, майбутнє : зб. наукових пр.* Київ. С. 70–80.
- Кравець, М.** (1982). Оборона Буші. *Пам'ятники України*. № 1. С. 40–42.
- Кравець, М.** (1980). Оборона Чигирини 1677–1678 рр. в описі Патрика Гордона. Вінниця.
- Кравець, М.** (1982). Республіканський лад Запорізької Січі. *Деякі питання історії Європи : методична розробка для студентів*. Вінниця. С. 1–8.
- Кравець, М.** (1999). Роль Запорізької Січі у визвольній боротьбі українського народу. Вінниця.
- Кравець, М.** (1981). Свідчення Богуслава Казимира Машкевича про буремні 1648–1649 роки на Україні. *Джерела з історії України : зб. ст.* Вінниця: ВДПІ,. С. 24–27.
- Кравець, М.** (1955) Цінна праця з історії українського народу. *Радянська Волинь*. 3 черв.
- Кравець, М.** (1978). Щоденник Еріха Лясоти та «Опис України» Гійома Левассера Боплана як джерело з історії України. *Методична розробка для студентів*. Вінниця. С. 12–20.
- Кравець, М.** (1982). Щоденник Шимона Окозького як джерело з історії народних повстань на Україні в 1637–1638 рр. *Матеріали з історії середніх віків*. Вінниця.
- Кравченко, М.** (2005–2008). Зібрання творів у дванадцяти томах. Вінниця.
- Микола Миколайович Кравець:** до 90-річчя від дня народження: біобібліографічний покажчик (2018). Вінниця.
- Кравчук, О., Зінько, Ю.** (2023). Боротьба українського козацтва проти турецько-татарської експансії наприкінці XV – першій половині XVII ст. у працях професора Миколи Кравця. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. Вип. 45. С. 120–128. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-45-120-128>
- Микола Миколайович Кравець:** до 90-річчя від дня народження: біобібліографічний покажчик. 2018. Вінниця.
- Стеблій, Ф.** (2014). Кравець Микола Миколайович. *Енциклопедія Сучасної України*. URL: <https://esu.com.ua/article-1807>;
- Стеблій Ф.** (2022). Наші спільні дороги доріженьки. Спомин про професора Миколу Кравця. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Випуск 23. С. 561–567.
- Якимович, Б.** (2020). Професор Микола Кравець – штрихи до портрета великої і доброї людини. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Випуск 21. С. 389–395.

References

- Dashkevych, Ya.** (2007). Postati: Narysy pro diiachiv istorii, polityky, kultury [Personalities: Essays on personalities in history, politics, and culture] / 2-he vyd., vypravl. y dopovn. Lviv. [in Ukrainian].
- Ivasiuta, M., Kravets, M.** (1962). Lysty, universal, nakazy. (Rets. na kn.: Dokumenty Bohdana Khmelnytskoho (1648-1657) [Letters, universals, orders. (Rec. to the book : Documents of Bohdan Khmelnytsky (1648-1657)). uporiad.: I. Krypiakevych, I. Butych ; vidp. red. F. T. Shevchenko. Kyiv 1961. *Vilna Ukraina*. 30 chervnia. [in Ukrainian].
- Kalytko, S., Kravchuk, O.** (2012). Batozka bytva u doslidzhenniakh ta publikatsiiakh uchenykh i kraieznavtsiv 60-kh rr. XX – pochatku XXI st. [The Battle of Batih in the research and publications of scientists and local historians of the 1960s – early 2000s]. *Starokostiantyniv i kraj v ukraino-ruskii istorii doby XVI–XVIII st.* Khmelnytskyi. S. 32–38. [in Ukrainian].
- Kalytko, S., Kravchuk, O.** (2018). Mykola Kravets: zhyttia ta pratsia ukrainskoho vchenoho. [Mykola Kravets: life and work of a Ukrainian scientist]. *Mykola Mykolaiovych Kravets: do 90-richchia vid dnia narodzhennia: biobibliohrafichni pokazhchyk*. Vinnytsia. S. 6–18. [in Ukrainian].
- Kobuta, S.** (2022). Partiino-ideolohichni tysk na Oleksandra Karpenka u 1950-h – 1970-h rr. [Party and ideological pressure on Oleksandr Karpenko in the 1950–1970s]. *Oleksandr Karpenko – istoryk Ukrainskoi revoliutsii : Do 100-richchia vid Dnia narodzhennia: kolektyvna monohrafiia*. Ivano-Frankivsk, 2022. S. 58–82. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1981). Ahresiia Krymskoho khanstva proty Ukrainy v druhii polovyni XV–XVI st. na storinkakh khroniky Matviia Strykovskoho [The aggression of the Crimean Khanate against Ukraine in the second half of the 15th–16th centuries. on the pages of the chronicle of Maciej Strykowski]. *Dzherela z istorii Ukrainy: zb. st.* Vinnytsia. S. 19–24. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1981). Borotba Zaporizkoi Sichy proty Krymskoho khanstva y sultanskoi Turechchyny v 60-90-kh rokakh XVII st. [The struggle of the Zaporizhian Sich against the Crimean Khanate and Sultan Turkey in the 60–90s of the 17th century]. Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1982). Vyzvolna viina ukrainskoho narodu pid provodom Bohdana Khmelnytskoho u vysvitlenni Piera Shevalie. [The Liberation War of the Ukrainian People under the Leadership of Bohdan Khmelnytsky described by Pierre Chevalier]. *Materialy z istorii serednikh vikiv : zb. st.* Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1982). Vidomosti Bartosha Paprotskoho pro rozbiinytski napady krymskykh tatar na Ukrainu ta borotbu z nymy. [Bartosz Paprocki on the attacks of the Crimean Tatars on Ukraine and the fight against them]. *Pytannia istorii : zb. st.* Vinnytsia. S. 22–28. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1988). Vidomosti Ulrikha fon Verduma pro Ukrainu druhoi polovyny XVII st. [Ulrich von Werdum on Ukraine of the second half of the 17th century]. *Visnyk Kyivskoho universytetu*. Vyp. 30. S. 57–65. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1967). Hetman Ukrainy Petro Konashevych-Sahaidachnyi. [Hetman of Ukraine Petro Konashevych-Sahaidachnyi]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. № 4. S. 126–128. [in Ukrainian].
- Kravets, M., Hrabovetskyi, V.** (1969). Kozatska slava nevmyrushcha. [Cossack glory is immortal]. Rets. Na kn.: Zbroini syly Ukrainy pershoi polovyny XVII st. / O. M. Apanovych. Kyiv 1968.) *Zhovten*. № 6. S. 151–153. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1981). «Diarush» Stanislava Osventsima yak dzherelo z istorii vyzvolnoi borotby ukrainskoho narodu pid provodom Bohdana Khmelnytskoho [“Diary” of Stanislav Oswiecim as a historical source describing on the liberation struggle of the Ukrainian people under the leadership of Bohdan Khmelnytsky]. *Dzherela z istorii Ukrainy: zb. st.* Vinnytsia. S. 1–16. [in Ukrainian].
- Kravets, M., Zaiets, I.** (1978). Mistsia boiovoi slavy na Podilli (1648-1654 rr.): metodychni porady lektoru y ekskursovodu. [Places of military glory in Podillia region (1648–1654): methodological advice for a lecturer and a tour guide]. Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (2001). Ivan Krypiakevych – uchenyi-humanist. [Ivan Krypiakevych – a humanist scientist]. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist: zb. naukovykh pr.* Lviv,. Vyp. 8. S. 584–588. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1978). Istorychna dysertatsiia pro kozakiv Hodofretsa Veisiusa (Vaisa) 1684 roku. [Historical dissertation on the Cossacks of Hodofrets Veisius (Weiss) of 1684]. *Pytannia istorii SRSR : resp. mizhvidomchyi tematychnyi naukovyi zb.* Kharkiv. Vyp. 23. S. 102–106. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1981). Istorychni podii na Ukraini u vysvitlenni polskoho khronista Yoakhyma Yerlycha [Historical events in Ukraine as described by Polish chronicler Joachim Jerlicz]. Vinnytsia. [in Ukrainian].

- Kravets, M.** (1999). Narodne povstannia na Ukraini v 1638 r. i Zaporizka Sich [The National Uprising in Ukraine in 1638 and the Zaporizhian Sich]. *Ukraina: mynule, sohodennia, maibutnie : zb. naukovykh pr.* Kyiv. С. 70–80. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1982). Oborona Bushi [Defense of Bucha]. *Pamiatnyky Ukrainy.* № 1. S. 40–42. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1980). Oborona Chyhyryna 1677–1678 rr. v opysi Patryka Hordona. [Defense of Chyhyryn in 1677–1678 described by Patrick Gordon]. Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1982). Respublikanskyi lad Zaporizkoi Sichi. [The Republican System of the Zaporizhian Sich]. *Deiaki pytannia istorii Yevropy : metodychna rozrobka dlia studentiv.* Vinnytsia. S. 1–8. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1999). Rol Zaporizkoi Sichi u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu [The Role of the Zaporizhian Sich in the Liberation Struggle of the Ukrainian People]. Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1981). Svidchennia Bohuslava Kazymyra Mashkevycha pro buremni 1648–1649 roky na Ukraini [Bohuslav Kazimierz Mashkevych on the turbulent years of 1648–1649 in Ukraine]. *Dzherela z istorii Ukrainy : zb. st.* Vinnytsia. S. 24–27. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1955) Tsinna pratsia z istorii ukrainskoho narodu. [Valuable work on the history of the Ukrainian people]. *Radianska Volyn.* 3 cherv. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1978). Shchodennyk Erikha Liasoty ta «Opys Ukrainy» Hiioma Levassera Boplana yak dzherelo z istorii Ukrainy [Erich Lassota's Diary and Guillaume La Vasseur de Beauplan's "Description of Ukraine" as sources on the history of Ukraine]. *Metodychna rozrobka dlia studentiv.* Vinnytsia. S. 12–20. [in Ukrainian].
- Kravets, M.** (1982). Shchodennyk Shymona Okolskoho yak dzherelo z istorii narodnykh povstan na Ukraini v 1637–1638 rr. [The Diary of Szymon Okolski as a source on the history of the National Uprisings in Ukraine in 1637–1638]. *Materialy z istorii serednikh vikiv.* Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Kravchenko, M.** (2005-2008). Zibrannia tvoriv u dvanadtsiaty tomakh. [Collected works in 12 volumes]. Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Kravchuk, O., Zinko, Yu.** (2023). Borotba ukrainskoho kozatstva proty turetsko-tatarskoi ekspansii naprykintsi XV – pershii polovyni XVII st. u pratsiakh profesora Mykoly Kravtsia. [The struggle of the Ukrainian Cossacks against the Turkish -Tatar expansion at the end of the 15th – first half of the 17th century in the works of Professor Mykola Kravets]. *Naukovi zapysky VDPUs imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Serii: Istorii.* Vyp. 45. S. 120–128. DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-45-120-128> [in Ukrainian].
- Mykola Mykolaiovych Kravets: do 90-richchia vid dnia narodzhennia: biobibliografichni pokazhchyk** (2018). [Mykola Mykolayovych Kravets: to the 90th Anniversary: bibliographic index]. Vinnytsia. [in Ukrainian].
- Steblii, F.** (2014). Kravets Mykola Mykolaiovych. [Kravets Mykola Mykolayovych]. *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy.* URL: <https://esu.com.ua/article-1807>. [in Ukrainian].
- Steblii F.** (2022). Nashi spilni dorohy dorizhenky. Spomyn pro profesora Mykolu Kravtsia [Our common roads are narrow. Memories about Professor Mykola Kravets]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu.* Vypusk 23. С. 561–567. [in Ukrainian].
- Yakymovych, B.** (2020). Profesor Mykola Kravets – shtrykhy do portreta velykoi i dobroii liudyny [Professor Mykola Kravets – strokes to the portrait of a great and kind man]. *Naukovi zoshyty istorychnoho fakultetu Lvivskoho universytetu.* Vypusk 21. S. 389–395. [in Ukrainian].

Дата надходження статті: 28.07.2025

Дата прийняття статті: 01.09.2025

Опубліковано: 14.10.2025